

NEPOVREDIVOST LJUDSKOG DOSTOJANSTVA U SVIM POLITIČKIM DOGAĐAJIMA

NIKOLA STANKOVIĆ, ZAGREB

1. Napomene

U okviru Svećeničkog tjedna *Uloga i mjesto Crkve u novim društvenim okolnostima* dobio sam zadatak obraditi temu *Nepovredivost ljudskog dostojanstva u svim političkim događajima*. Prema tome, u izlaganju je ključni pojam »ljudsko dostojanstvo«. Naime, ako mi uspije pokazati u čemu se ono sastoji i na čemu počiva, neće biti teško razložiti zašto je uopće nepovredivo, a ne samo u političkim događajima.

Većim dijelom izlaganje neće pripadati katekizamskoj građi nego je bliže onoj koja se obično izostavi ili se vrlo kratko naznači, tako da je katehete najradije preskoče – valjda iz razloga što i sami nisu odviše sigurni u pojmove. No, teškoće točnog definiranja zasigurno ostaju.

Budući da krnje iznesena crkvena znanost, bez povezanosti s čitavim rasponom ljudskog iskustva, ponekom slušatelju zazvuči besmislenom, čitavu je odbaci. Tada je on već izvan crkvenog »ovčinjaka«, ne može ga se više stići i nešto mu naknadno tumačiti.

Uopće je zanimljiva pojava u našoj domaćoj Crkvi da se na studijskim danima o katehezi, katekizmu pa i ovom najnovijem premalo pozornosti poklanja filozofijskim pitanjima.¹ Mnogi propovjednici spominju filozofiju kao nešto suvišno, pripisujući joj nesposobnost za istinske odgovore ili pak držeći da su traženi odgovori već poznati i sami po sebi razumljivi.

¹ U našoj domaćoj Crkvi odražavali su se takozvani svjetski trendovi. Nakon što je sociologija izgubila na ugledu, pojavila se, osobito na redovničkim skupovima, psihologija, a onda neka vrsta duhovnosti, temeljena na takozvanoj biblijskoj teologiji. Na katehetskom području željela je prevladati pedagogija, što po sebi ne bi bilo loše da se to previše nije pretvorilo u zanemarivanje filozofije i teologije. Valjda je već svima jasno da valja težiti prema skladnoj cjelini te svakoj znanosti pridati njezino mjesto bez redukcionizma.

U pogledu nezaobilaznosti filozofije za cjelovito izlaganje ljudskog iskustva, crkvenog nauka i objave Koncil i pokoncilske crkvene smjernice u nas su nekako siromašno protumačene. U liturgiji smo, na primjer, Koncil ozbiljnije shvatili: dostatno ili nedostatno, ispravno ili manje ispravno, ali svakako temeljitije.

Možda je to posljedica navodne činjenice da mi Hrvati nismo filozofski narod², što je sasvim proizvoljna tvrdnja temeljena na nepoznavanju povijesti, ili, možda, činjenice da Crkva u nas nije imala svojeg filozofskog fakulteta. Teološki je fakultet, pak, poklanjao više pozornosti teologiji, što je i opravdano.

Zanemarivanje filozofije nikako nije u skladu s tradicijom Crkve. Ona ima dvije svete znanosti pomoću kojih izlaže objavu. Crkveni dokument *Naputak o nastavi filozofije* proglašava stav da se pribjegava samo objavi »radikalno nedostatnim« barem iz dva razloga: »a) Istinski shvaćeno prihvaćanje božanske objave ne može se zamisliti kao čin slijepe vjere, kao fideističko ponašanje lišeno svakog racionalnog motiva... b) Program 'fides quaerens intellectum' nije izgubio ništa od svoje aktualnosti: objavljena istina i nadalje zahtijeva razmišljanje vjernika; poziva ga na posao analize, produbljivanja i sinteze, tj. na 'spekulativnu teologiju'.«³ Malo dalje stoji da je »taj međusobni utjecaj dviju znanosti, filozofije i teologije, duboko ukorijenjen u samoj njihovoj naravi...«⁴

Marksistička pak filozofija, u nas protežirana na državnim sveučilištima, u tome nije puno mogla pomoći. Religija je za nju pravom iluzijom, koju eventualno valja dopustiti onima koji bez nje ne mogu živjeti.⁵ Vjernici, naravno, nisu mogli biti zadovoljni takvim rezultatima ljudskog misaonog nastojanja. Do beznađa mogli su doći i sami. Nije bezizlaznost, bačenost i uklještenost između dva ništavila ono što raduje, oplemenjuje i izgrađuje, nego nešto drugo. Vjernik je shvaćao da se za nešto drugo mora žrtvovati, osim za ono na što je bio prisiljen.

Uzimajući ovo u obzir, svačiji stav o ljudskom dostojanstvu ovisan je o njegovim temeljnim filozofskim postavkama. U marksističkoj filozofiji samotranscendiranje takozvane jedinke doprlo je samo do društva, u kojem doduše ima i znanosti, umjetnosti, svojevrsne filozofije i povijesti. Susret sa zbiljom religioznom čovjeku, međutim, nije govorio o mogućnosti prihvaćanja tumačenja čovjeka kao apsolutnog samoproizvoda: bilo kao jedinke bilo kao društva.

² Nema naroda koji bi bio filozofski. Jedino ima filozofa iz raznih naroda, a bilo ih je i iz hrvatskog, razmjerno ne manje nego iz mnogih europskih naroda.

³ Kongregacija za katolički odgoj, *Naputak o nastavi filozofije*. Dokumenti 37, KS, str. 12.

⁴ *Isto*, str. 13.

⁵ Budući da se totalitet ne može podvrgnuti znanosti, Branko Bošnjak zaključuje: »Dakle egoizam (u težnji za eshatološkim) i smrtnost čovjeka ostaju elementi za religioznost neovisno o kakvom se društvenom sustavu radi... Njena (religije) sfera eshatološkog, koja postoji samo kao iluzija u glavi religioznih ljudi, ostaje zagrobni ideal koji se dočarava vrlo zamannim nadama.« B. Bošnjak, *Kritika religije u Religija i društvo*, Zagreb, Stvarnost 1969., str. 13.

Govor o ljudskom dostojanstvu i u sadašnjim političkim događanjima neizbježno se žestoko nameće. Mnogi ljudi, a i kršćani, upravo su zbunjeni postupcima ne samo na ratom zahvaćenom području, kako se običava reći, nego i na svjetskoj političkoj sceni. Svi rade, kažu, za čovjeka, ali postupci prema njemu ne izgledaju uvijek odviše čovječni. Zato se pitanje o ljudskom dostojanstvu samo od sebe nameće i zahtijeva napor da mu se nađe odgovor.

2. Dvojba

Pothvat nije lagan iz više razloga. Jedan od njih je ovaj: Čovjeku se o čovjeku jedva što može reći novo. Svi znaju što je čovjek. Zato biti filozofom znači dirati u ono što je svačije. S druge pak strane, nitko se ne može pohvaliti cjelovitim znanjem koje bi mogao drugima posredovati kao posve objektivno i nedvojbeno. Zato, valjda, i nema u katalozima ljudskih prava jedne općeprihvaćene definicije ljudskih prava. O njima se govori s različitih gledišta: filozofijskih, juridičkih, teologijskih, znanstvenopolitičkih, propagandističkih itd.⁶

Zadana nam je tema o nepovredivosti ljudskog dostojanstva, a ono bi trebalo biti temeljem ljudskih prava. Wolfgang Huber u Conciliumu, u članku *Ljudska prava: pojam i njegova povijest* to ovako izražava: »S pojmom ljudskih prava označuju se pravne pozicije koje pripadaju svim ljudima na isti način: on [pojam] karakterizira onaj pravni položaj pojedinca u zajednici koji odgovara nepovredivosti ljudske osobe i mora, za volju dostojanstva osobe, vrijediti kao regulativno načelo svim elementima državnog i društvenog reda. Kao temeljna pokazuju se tri momenta: sloboda, jednakost i sudjelovanje, a zajedno čine osnovni oblik ljudskih prava. Sva se pojedina prava moraju tumačiti u sveznosti s ovom osnovnom figurom.«⁷ Ni ovdje nije rečeno u čemu se sastoji ljudsko dostojanstvo, nego se samo tvrdi da je nepovredivo.

U GS br. 73. kaže se: »Iz življe svijesti o ljudskom dostojanstvu rađa se u raznim dijelovima svijeta nastojanje da se uspostavi takav političko-pravni poredak u kojem će biti bolje zaštićena prava ljudske osobe u javnom životu, kao što su prava slobodnog sastajanja i udruživanja, pravo na izražavanje vlastitih mišljenja te pravo na privatno i javno izražavanje vjere. Zaštita prava osobe jest, naime, nuždan uvjet da građani, pojedinačno ili udruženi, mogu aktivno sudjelovati u životu i upravi javnih poslova.« Dakle, svi građani, a ne samo neki pojedinci, jer politička zajednica i postoji radi općeg dobra. To se također ne odnosi samo na

⁶ Usp. *Menschenrechte* u *Europäische Encyclopädie zu Philosophie und Wissenschaften*, izdao Hans Jörg Sandkühler, Bd. 3., Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990., str. 367.

⁷ Wolfgang Huber, *Menschenrechte: Ein Begriff und seine Geschichte*, *Concilium*, 4 (1979.), str. 203.

javni život nego i na privatni, a sve se mora urediti onako kako odgovara ljudskoj naravi. »Čovjek je od svojeg Stvoritelja postavljen u društvo razuman i slobodan, ali još i više: kao sina ga poziva u samo božansko zajedništvo, da bude dionikom sreće kojom je On sam sretan.« (GS 21) To bi zapravo, prema katoličkom shvaćanju, bio temelj ljudskog dostojanstva. »Ako se izgubi božanski temelj i nada u vječni život, čovjekovo dostojanstvo biva vrlo teško povrijeđeno, kao što se to danas često može jasno vidjeti.« (GS 21)

To je pisano prije trideset godina, ali i danas jasno vidimo da se ljudsko dostojanstvo, na žalost, vrijeđa često i teško unatoč konstataciji Koncila da »u isto vrijeme raste svijest o uzvišenom dostojanstvu koje pripada ljudskoj osobi« i da »ona nadilazi sve stvari i njezina su prava i dužnosti univerzalna i nepovrediva.« (GS 26)

Ne izgleda li, stoga, naslov našeg izlaganja posve neodrživom tvrdnjom? Ta tvrdnja da ljudsko dostojanstvo nije povredivo – ne stoji. Činjenično se ono često vrijeđa. A ne bi ga se smjelo vrijeđati. Da ga se ne bi smjelo vrijeđati, svi ponavljaju. Iako se drukčije vladaju, ipak to shvaćaju i razumiju. Zato ovo izlaganje nije usmjereno na apsolutno novo znanje⁸, nego na novo propitivanje o ljudskosti i dostojanstvu. U svakom vremenu valja o tom položiti račun. Tako je riješena dvojba: govoriti ili ne govoriti o ljudskom dostojanstvu.

3. Razradba

Središnji dio izlaganja započinjem prepričavanjem *Mita o Prometeju i Epimeteju* koji Platon donosi u svojem dijalogu *Protagora*. Riječ je, naime, o pitanju može li se vrlina naučiti ili ne može. U stvarima koje se mogu naučiti, ljudi naime lako priznaju da nisu veliki stručnjaci. »No kad se što treba posavjetovati o državnoj upravi, tu ustaje i svjetuje njima jednako tesar, jednako kovač, postolar, trgovac, vlasnik brodova, bogat, siromašan, plemić i običan čovjek. I ove za to nitko ne kori, kao one prije, što nisu ni otkuda naučili niti imali kakva učitelja, a ipak hoće da savjetuju.«⁹ To se ne odnosi samo na javni život, nego i na privatni.

⁸ Stara je rasprava rađamo li se s određenim znanjem ili ga vremenom stječemo. Da problem nije jednostavan, svjedoče tisućgodišnje diskusije od Platona i njegova sjećanja svijeta ideja pa sve do Poppera koji tvrdi da se gotovo s cijelim našim znanjem rađamo. »Ich glaube, es ist heute sonnenklar, daß wir mit bereits fast allem unserem Wissen geboren werden. Fast all unser Wissen ist in der genetischen DNS gespeichert.« (Karl Popper, »*Ich weiß daß ich nichts weiß*«, Frankfurt/M; Berlin, 1992.) U raspravama se ponekad zamjenjuju uvjeti mogućnosti znanja i pojedinačne spoznaje te sustav spoznaja. Uvjeti su nam dani ili predani, a pojedinačne spoznaje valja stjecati. Kad ljudi ne bi imali ništa što je svima dano, kako bi se moglo rastumačiti i općeprosireno shvaćanje o ljudskom dostojanstvu?

⁹ Platon, *Protagora*, 319d.

Naime, u nekim stvarima je sramota priznati neznanje. Kakav bi bio političar, pita se Platon, koji bi priznao da se u politiku ne razumije.

Od ovih bi sigurno još smješnije izgledao čovjek koji bi rekao da ne zna što znači biti čovjek. Platon se pita kako je to moguće naučiti, ako se već mudrost o tome drugome ne da prenijeti.

No, jedno je sigurno: Svi mi »znamo« što je čovjek. Barem nam je to poznato. Onda nam, valjda, ne može biti potpuno nepoznato u čemu je njegovo dostojanstvo.

U spomenutom mitu Epimetej je zamolio Prometeja da on podijeli smrtnim rodovima darove. No, kako on nije bio odviše mudra glava, sve je darove razdijelio životinjama: »Jedne je oružao, a za druge, dajući im prirodu bez oružja, smišljao je neku drugu moć.« Kad je čovjek došao na red, nije mu imao što dati. Čovjek je ostao gol (bez krzna), bos (bez kopita), nepokriven (bez čvrstog oklopa ili ljušture) i nenaoružan (bez jakih zuba, kandža i velike snage).

Prometej je pokušao spasiti čovjeka ukravši od Hefesta i Atene »vještu mudrost zajedno s vatrom«.¹⁰ Građansku mu mudrost Prometej nije mogao dati, a bila je dobro čuvana kod Zeusa i nikako je nije mogao ukrasti. Bez građanske i političke vještine ljudi su živjeli rasuti i pogibali su od zvjeradi. Počeli su se skupljati u gradove, ali nisu mogli zajedno izdržati. Nepravdu su nanosili jedni drugima. Zato Zeus šalje Hermesa da im podijeli stid i pravdu da budu ures gradova i pomoćne veze prijateljstva. Te darove podijelio je Zeus svima, a ne samo nekima, kao druge vještine. Zato svi savjetuju kad je riječ o državi, a ne svi kad je riječ npr. o graditeljskoj vještini.

Svi se, dakle, razumiju u državne poslove i čovjekov život u zajednici. Isto tako bi se moglo reći: kad se govori o čovjeku i njegovu dostojanstvu, svi se u to razumiju. Zato mogu svi kritizirati govornika o čovjeku. Stoga nimalo nije lagan zadatak govoriti o čovjeku pred mnoštvom ljudi. Puno je to teže nego što je brodograditelju govoriti mnoštvu brodograditelja ili arhitektu mnoštvu arhitekata. Oni projektiraju i izvode nešto izvan sebe, a ovdje je riječ o tumačenju i izgradnji sebe sama, svoje egzistencije koja je uvijek i conegzistencija, kako potvrđuje i Ivan Pavao II. u knjizi *Prekoračiti prag nade*¹¹.

Ako se govori o čovjekovu dostojanstvu unutar jednog društva i njegove ljestvice, onda to nije teško prikazati ako su pravila dodjeljivanja ranga strogo definirana. To vrijedi i za svjetovna i za crkvena društva. U tom smislu se i govori o dostojanstvenicima. No, u našem razmišljanju ne zanima nas dostojanstvo (dignitas) koje može nositelju biti potpuno vanjsko. Koliko god je zagonetno kako

¹⁰ Isto, 321d.

¹¹ Giovanni Paolo II., *Varcare la soglia della speranza*, Roma, Arnoldo Mondadori Editore, 1994., str. 37.

pojedinci dolaze do ranga u društvu, ipak je to sve, uglavnom, prozirno. Katkad do njega dolaze na pošten, a katkad na ljudski, odviše ljudski način, kako bi rekao Nietzsche. No, to ovdje nećemo ispitivati. Riječ je o temeljnom dostojanstvu koje bi morao imati svaki čovjek ako je čovjek, a moralo bi vrijediti uvijek i posvuda.

Zato je upravo i potrebno razmišljanje i govor da se vidi ima li čovjek neko uporište i siguran zaklon u koji se nikako ne bi smjelo dirati.

Riječ je, dakle, o drugom značenju riječi »dostojanstvo« koje već Ciceron razlikuje od prvog, to jest položaja u javnosti na društvenoj ljestvici.¹² Drugo značenje riječi Ciceron naznačuje time što priznaje da određeni oblici života nisu spojivi s dostojanstvom ljudske, razumom obdarene naravi. Razumska narav je ono čime se čovjek razlikuje od ostalih zemaljskih živih bića i iz čega na ljestvici opstojnosti ima najviše mjesto, a time i dostojanstvo. Pojam »dostojanstvo« ipak je relativan pojam. Stupanj dostojanstva ovisi o usporedbi s drugima: ljudima ili drugim živim bićima.

Prema Akademijinu rječniku »dostojanstvo« (dignitas) izvodi se od pridjeva dostojan (dignus): »o kom ili o čemu kad se kaže da je pravo da što ima (aktivni smisao); ili da je pravo da ga drugi ima (pasivni smisao).«¹³

U svezi s čovjekom mogli bismo pitati: Prema čemu je pravo, kakva je čovjekova narav da bi bio dostojan (dignus) nepovrediva poštivanja? Ne štovanja, kako se danas govori. Do štovanja je, čini se, dugačak put. Nije lako postati blaženikom ili svecem, a ni herojem koji postaje mitom. To je nešto drugo.

Da bismo bolje razvidjeli o čemu je riječ, pogledat ćemo malo što filozofi kažu. Ima bezbroj filozofskih tekstova koji govore o čovjeku. A jedva ima filozofa koji o njemu ne bi govorio.

Čak su i prvi grčki filozofi, pa i oni kojima je pažnja općenito bila više usmjerena na vanjski svijet, o njemu govorili. Dosta se sjetiti Heraklita, mračnog, koji spominje dubinu ljudskog logosa koji nitko ne može premjeriti, a Anaksimandar svojim razumom priznaje raspon, nešto što se ne može prijeći od kraja do kraja. Anaksagora je uveo um u svoje razmišljanje o kozmosu. Platona smo već spomenuli. Prema njegovu mišljenju, čovjekovu najvišu odliku čini svjesna parti-

¹² Cicero, *De inv.* II, 166; *De off.* I, 106, uzeto iz *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 5, 1124.

¹³ Opširnije: a) aktivni smisao – »kad se o komu (ili o čemu) kaže da je pravo, dobro, vrijedno, da onaj (ili ono) prema svojoj naravi (čudi) ili prema kojoj osobini, ili prema čemu što je radio, dobije, primi, ima što ili da što čini ili da mu se što učini. Ovo može biti dobro ili zlo«; b) pasivni smisao – »dignus, aptus et accommodatus, par, debitus, justus, sufficiens, (uopće kao pristojan), o čemu, kad se kaže, da je pravo da se da kome (ili čemu), da onome pripada pristoji se, da je prema onome.« »Dostojan« u *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Dio II.

cipacija na ideji Dobra koja sve osvjetljava i utemeljuje. Filozofa Aristotela i njegovu želju za znanjem i bavljjenjem bogovskim poslom, mišljenjem i nije potrebno posebno isticati. Daleko bi nas odvelo kad bismo htjeli razmotriti sve bogatstvo ideja i misli koje su filozofi izrekli o čovjeku.¹⁴

No, kad se govori o ljudskom dostojanstvu, ne možemo ne spomenuti dva klasična teksta. Nezaobilazna su za našu temu. Prvi tekst napisao je mladi filozof Giovanni Pico della Mirandola. Rođen je 1463., a umro u svojoj trideset i drugoj godini života 1494. godine. O njegovu burnom životu nemamo vremena govoriti, ali ćemo malo zaviriti u njegov *Govor o ljudskom dostojanstvu*.¹⁵

Pico se rodio nekoliko godina nakon Machiavellija, a umro prije njega, ali prije njega je i »odškrinuo vrata i zakoračio na epohalni prag novoga vijeka«. ¹⁶ Tekst koji navodimo podsjeća na mit iz *Protagore*, a Jacob Burckhardt nazvao ga je jednom od najplemenitijih ostavština renesanse. Govori o čovjekovoj biti i njegovu položaju u svijetu. Na kraju stvaranja, prema riječima Picoa, odluči Bog dati čovjeku udio u svemu kad mu nije dao ništa vlastito.¹⁷

Bog je bio zadovoljan bićem neodređene slike i govori mu: »Nismo ti, o Adame, dali nikakav čvrsto određen položaj, nikakav tebi uvijek svojstveni lik, niti pak neku posebnu funkciju: kako bi ti koje god mjesto, koje lice, koju službu za samoga sebe sa sigurnošću izabrao, to po svojoj želji i nahođenju imao i posjedovao. Drugim se bićima, unutar zakona koji smo Mi propisali, njihova određena priroda ograničava; ti pak nikakvom uskoćom nisi ograničen; svojom ćeš voljom, u čije sam te ruke dodijelio, svoju prirodu omeđiti. Postavio sam te kao središte svijeta, kako bi oko sebe gledao što ti ovdje vjerojatno priliči. Nismo te učinili ni nebeskim, ni zemaljskim, ni smrtnim, ni besmrtnim; kako bi ti, u neku ruku kao svoj vlastiti prosuditelj i procjenitelj, samoga sebe zamišljao kao svojeg stvoritelja i oblikovatelja, i to na tvoj način, koji se tebi najviše sviđa. Ti možeš propasti u dubine koje su životinjske, ti možeš nanovo biti stvoren u visine onog božanskog, u skladu s odlukom—izrijekom tvojega vlastita duha.«¹⁸

¹⁴ Od Aleksandra Haleskog dostojanstvo je »ratio ultima personae«. To je zapravo njezina »proprietas eminens«, a za Bonaventuru osoba ima tri oznake: singularitas, incommunicabilitas i supereminens dignitas. Najčešće se spominju te tri definicije ljudske osobe: »Persona est naturae rationalis individua substantia« (Boetius); »Persona est intellectualis naturae incommunicabilis existentia« (Richard von St. Victor) i »Persona est nomen iuris, id est potestatis et dignitatis« (Wilhelm von Auxerre).

¹⁵ Giovanni Pico della Mirandola, *Oratio de hominis dignitate*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990.

¹⁶ Arno Baruzzi, *Uvod u političku filozofiju novoga vijeka*, preveo Tihomir Engler, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., str. 140.

¹⁷ »Statuit tandem optimus opifex, ut cui dare nihil proprium poterat commune esset quicquid privatum singulis fuerat.«

¹⁸ Iz Giovanni Pico della Mirandola, *Oratio de hominis dignitate*, prijevod preuzet iz Arno Baruzzi, *Uvod u političku filozofiju novoga vijeka*, str. 140–141.

Čovjek prema mišljenju Picoa nije čvrsto određen i omeđen i može postati sve. Može se čak od Boga odijeliti. Ovdje je važno uočiti raspon čovjekove slobode koju mu Pico namjenjuje, ako se to što on nudi s njom može poistovijetiti. Od sebe čovjek može učiniti životinju ili Boga. Zastupa se sloboda i autonomija kojom čovjek posve samostalno sam sebe stvara u svijetu. Arno Baruzzi u svojoj knjizi *Uvod u političku filozofiju novog vijeka*¹⁹ tvrdi: »To je jedna velika, kako silna, tako i strašna sloboda. Čini se kao da se gubi tlo pod nogama... On (čovjek) posjeduje takvu univerzalnost i apsolutnost da se može odijeliti i od samoga sebe, a ne samo od Boga. On se može prepustiti padu u neko otvoreno ništa i baviti se nihilizmom svojega bića.«

Evo, dakle, strašne misli koja čovjeka uzdiže do Boga i srozava do ništavila. Tko može izdržati te raspone? Ljudi, svakako, ne. Zato na njihovo mjesto dolaze, pojavljuju se bogovi: ljudi-bogovi. To je moderno doba koje u tom vidi svoje dostojanstvo.

Samopostavljanje čovjeka, moglo bi se reći, najveća je zabluda i istodobno najveća istina. Naravno, vidike valja razlikovati. U apsolutnom smislu čovjek ne može samog sebe uspostaviti (prema čemu zapravo teže tumačenja novoga doba), ali onim predanim, uz odgovornost, slobodno raspolaže.

Drugi filozof, Kant, kojeg smo obećali spomenuti razlikuje vrijednost i dostojanstvo: »U carstvu svrha sve ima ili neku cijenu ili dostojanstvo. Na mjesto onog što posjeduje cijenu može se postaviti i nešto drugo kao ekvivalent; ono što je nasuprot tome iznad svekolikih vrijednosti, što dakle ne dopušta nikakav ekvivalent, to ima dostojanstvo.«²⁰ Da se čovjek u svojem dostojanstvu ne da cijeliti, procijeniti i za nešto zamijeniti, mogli bismo se u tome s Kantom složiti. No, temelj čovjekova dostojanstva prema njemu je čovjekova autonomija koja se pokazuje u sposobnosti podvrgnuti se zakonima koje čovjek sam daje, a ipak su opći. Sjetimo se samo njegovih općepoznatih maksima:

1. »Postupaj samo prema onoj maksimi prema kojoj istodobno možeš htjeti da ona postane općim zakonom.«

2. »Postupaj tako kao da bi maksima tvojeg postupanja tvojom voljom trebala postati općim prirodnim zakonom.«

3. »Postupaj tako da čovječanstvo, kako u tvojoj osobi kao i u osobi bilo koga drugoga, u svako doba ujedno upotrebljavaš kao svrhu, a nikada kao sredstvo.«

Kant zapravo za sebe utemeljuje svoj svijet u moralnom smislu. »Čovjek postaje stvoriteljem i obilježavateljem svijeta. On ga, takorekuć, drži u svojoj malenoj ruci.« Baruzzi zaključuje: »Tu novovjekovnu strukturu, odnosno samostruk-

¹⁹ Isto, str. 141.

²⁰ I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, izd. K. Vorländer, Leipzig, 1933., str. 60.

turiranje čovjeka, imamo od Picoa preko Machiavellija sve do današnjih vremena. Ovamo pripada samoodluka Picoa, samouspostava Hobbesa, samoposjedovanje Lockeja ili samozakonodavstvo Kanta.«²¹

Ljudsko iskustvo govori da se ljudsko dostojanstvo nikako ne može graditi na potpunoj ljudskoj sebedostatnosti, jer čovjek zapravo nije sebedostatan. To se pokazuje na bezbroj načina. Preslabašan je i krhak a da bi se moglo govoriti o njemu kao o samodostatnom, samo sebe utemeljujućem i autonomnom biću. Sigurno se negdje krije zamka i prijevara. Tako slabo biće ne može sebi osigurati beskrajno i nepovredivo dostojanstvo na koje se zaklinju gotovo sva društva i sve antropologije.

4. Iskustvo stvarnosti

Papa Ivan Pavao II. u već spomenutoj knjizi za temeljnu pogrešku novoga vijeka ne optužuje Picoa della Mirandollu – on je već za života imao problema s Crkvom zbog svojih mnogih teza koje je želio prodiskutirati u Rimu – a ni Kanta nego Descartesa. Prema Papinom mišljenju Descartes je rastavio mišljenje od opstojnosti i poistovjetio ga sa samim razumom »Cogito, ergo sum.«²² Oslanjajući se na sv. Tomu Papa okreće Descartesovu postavku i tvrdi: mišljenju nije zadaća da odredi egzistenciju (odluči o egzistenciji) – to bi bio čist racionalizam vlastit modernoj filozofiji – nego egzistencija, esse-bitak ima odrediti mišljenje.²³ Zadatak misli je ispitati kako stvari objektivno stoje, a nije joj zadatkom da sama autonomno propisuje zakone zbilje i onda, ako se ona takvom ne nađe, to gore po nju. Prema mišljenju filozofa Šestova prava je drskost htjeti stati na kormilo bitka i diktirati mu zakone.

Pozivajući se na Tominu misao iz *Summa theologiae*²⁴ koja tumači da je čovjek – njegovo tumačenje spada u drugo Ciceronovo značenje riječi »dostojanstvo« – za razliku od svih zemaljskih bića odlikovan sličnošću s Bogom, Papa zapravo misli da upravo ta sličnost s Bogom daje čovjeku njegovo dostojanstvo ili dostojanstvo njegove naravi, kako to tumači Biblija.

Smije se ovdje slobodno reći da i čovjek ima svoju autonomiju, iako uvjetovanu. Nesporazumi u povijesti su nastajali jer su se zamijenjivale uvjetna i apsolutna autonomija. Ako je, naime, Bog jednostavno apsolutno, samodostatno, bezuvjetno biće, od

²¹ A. Baruzzi, str. 162.

²² Giovanni Paolo II., *Varcare la soglia della speranza*, Arnoldo Mondadori editore, Milano, 1994., str. 41.

²³ *Isto*, »Quando diversa l'impostazione di san Tommaso, per il quale non 'e il pensare a decidere dell'esistenza, ma 'e l'esistenza, l'esse«, a decidere del pensare! Penso nel modo in cui penso, perche' sono quello che sono – cioe' una creatura – e perche' Egli 'e Colui che 'e, cioe' l' assoluto Mistero non creato.«

²⁴ S. theol. II/II, q. 102.

sebe i po sebi, subsitentan, osoba ili troosoba, obdarena memorijom, razumom i voljom, a čovjek mu je sličan, mora u njega svega toga biti na neki sličan način.

Zbog straha od panteizma, katolici nisu dovoljno naglašavali Božju imanenciju u svijetu, nego više transcencenciju. U novije pak vrijeme nastoji se naglasiti obje, tako da nijedna ne trpi na svojem značenju. Da bi se to prihvatilo, potrebna je okretnost i sposobnost duha koji može izdržati takvu dijalektiku Božje blizine i daljine, nazočnosti i odsutnosti, sličnosti i različnosti.

Autonomija ljudska i apsolutnost Božja mnogima je, dakle, zadavala i zadaje nepremostive misaone teškoće: Bog ili bogovi ljudi? Te dvije slobode kod nekih se misliljka nikako ne podnose.

U povijesti je ovo shvaćanje izazivalo nesporazume i do dana današnjeg neki upravo zato ne trpe Boga jer ga drže konkurentom. Dosta se sjetiti našeg, kako kažu, najvećeg pisca Krleže kojega je Bog Otac cijelog života progonio.

I pozitivizam je pokušao spasiti čovjeka od Boga. No, znamo da pozitivizam sam sebe teško spašava. Kad se njegova pravila na njega primijene, i sam pada. A marksističke slobode dosta smo se naužili.

Strah od Boga odavno se javio. Možda najizričitije već u antičkoj filozofiji kod Epikura (341.–270.). On ne niječe da postoje bogovi. Znanost bi nas trebala od njih osloboditi spoznajom da se oni ne miješaju u naš život. A, na kraju krajeva, tek nas smrt od njih posve oslobađa: »Dok mi postojimo, smrti nema, a kad ona stigne, onda nas više nema«.

No, nikako ne smijemo reći da je jednostavno za razumjeti ono što Augustin veli: »Što je više tvoje nego ti, i što više ne-tvoje nego ti, ako je Nećije ono što jesi.«

Kršćani se danas moraju vraćati izvorima svoje vjere, biblijskom slikovitom govoru i starim učiteljima poput Tome i Augustina, ali ne smiju zaboravljati ni dostignuća našeg doba hermeneutike, personalističke filozofije a i od analitičke se može dosta naučiti.

Znamo da se iz samoga pojma nikako ne može izvesti egzistencija ni Boga (kako se prigovara sv. Anzelm), ali ni čovjek nije stvaran ako govor o njemu ostaje na razini geometrijske, racionalističke filozofije, kao i klasičnog njemačkog idealizma (Hegel je dokinuo kontigentno, ali nije spasio apsolutno). Isto tako, beskrajne analize jezika²⁵ neće sačuvati čovjekovu cjelovitost, kao ni pozitivizam koji nije kadar registrirati njegovu sposobnost za transempiričke istine. Papa misli da se neminovno moramo vratiti metafizici (filosofia dell'essere) preko integralne antropologije.²⁶

²⁵ Valja ovdje imati na umu Wittgensteinovo mišljenje da pravi čovjekovi problemi ne bi bili još ni taknuti kad bi se jednom i riješili svi oni znanstveni.

²⁶ Giovanni Paolo II., *Varcare la soglia della speranza*, str. 37.

Moglo bi se reći da valja ponovno ispitati kako daleko seže naše iskustvo zbilje. Istina je da potpuno objektiviranje sebeiskustva ostaje načelno upitno. I kad bi ono kod pojedinca bilo cjelovito ostvarivo, ostaje teškoća jednoznačnog razumijevanja termina kojima bi se trebalo iskazati. Zato određena tajnovitost u čovjeku stalno ostaje.

Mora li se ovdje odmah citirati Papu i njegovu rečenicu:²⁷ »Ne može se čovjeka adekvatno misliti bez konstitutivnog mu odnosa prema Bogu«, ili uputiti na vrhunaravno objavljen odgovor na vječna čovjekova pitanja, na ono, dakle, o čemu se vječna mudrost već izjasnila? Naravno, može. No, u dijalogu s drugim ljudima upotrebljavanje riječi »Bog« i pozivanje na njegovu objavu neće nam puno pomoći ako ne znamo pokazati na neku zbilju koja na njega upućuje. Ta zbilja, njemu slična, a nama nekako poznata, trebala bi biti sâm čovjek. Zato se valja okrenuti ispitivanju ljudskog bića.

Prema Rahnerovu mišljenju čovjeka kao konačno biće valja razumjeti tako da je on subjekt otvoren prema beskonačnom. Zato su, tvrdi on, metafizička antropologija i filozofska teologija u međusobnom odnosu i jedinstvu.²⁸ Rahner razumije da su sebeiskustvo i iskustvo Boga neodvojivi jedno od drugoga i da se temeljno i nenadomjestivo nalazi u svakom čovjeku, a to je onda polazište i pretpostavka svake refleksije za svako kombiniranje i sistematiziranje izvedenog znanja o čovjeku. To je iskustvo nezaobilazno i od transcendentalne je nužnosti – i u samom nijekanju se pretpostavlja kao njegov uvjet mogućnosti.

Drugim riječima: ima ipak jedna, već spomenuta okolnost koja je olakšavajuća. Svaki čovjek u sebi ima neko mjerilo prema kojem se prihvaća ili odbija sve što se o čovjeku kaže. Mjerilo je svagda nazočno. Kad bi ga se pokušalo izričito odbaciti, pokazalo bi se neodvojivo od čina odbacivanja. U svjetlu tog mjerila nov pokušaj razradbe i tematiziranja netematskog ili transcendentalnog čovjekova iskustva može biti od koristi u preuzimanju odgovornosti prema sebi i drugima. Zato je Karl Rahner i vjerovao u anonimne vjernike.

Budući da je kršćanska nadnaravna objava drugovjercima i ateistima neuvjerljiva i budući da i sam kršćanin želi znati što se može znati, vrlo je važan pokušaj refleksijom na vlastiti doživljaj čovječnosti istražiti zagonetnost bića koje se još uvijek nije posve naviknulo na sebe.

Živoga se čovjeka, izgleda, ne može definitivno otkinuti od uvjeta njegova bivovanja, osim uništenjem njega samoga. A pitanje se postavlja: tko ima pravo raspolagati neraspoloživim? Neizmijerna je drskost i nedosljednost postupati s čovjekom kao s predmetom danim na uporabu. Svaki je čovjek svojom naravi otvoren prema

²⁷ »Non si puo pensare adeguatamente l'uomo senza il riferimento, per lui costitutivo, a Dio.«

²⁸ Usp. Karl Rahner, *Schriften 10*, Benziger Verlag, Zürich-Einsiedeln-Köln, 1972., str. 133.

apsolutnom i vječnom, slikovito rečeno: svaki ima svoju zvijezdu, rupicu kroz koju na njega pada svjetlo nebesko. Kršćanski rečeno, svatko ima Oca na nebu.

Od njega nema straha. Što smo mu sličniji, više smo ljudi, a što smo savršeniji ljudi, njemu smo sličniji. Sličnost s njim ne dokida ljudsko dostojanstvo, nego ga utvrđuje. I filozofski nikako nije neispravno reći: što čovjek više jest, sličniji je Bogu, a što je Bogu sličniji, više jest, savršeniji je, te mu više samodostatnosti i priliči i pristaje i odgovara. Drugim riječima, što više čovjek sudjeluje u Božjem savršenstvu, bliži mu je, ali isto tako, što je čovjek bliži Bogu, samostalniji je i savršeniji, potpunije biva.

Ako se, na kraju, opet sjetimo političkih događanja u posljednjih nekoliko godina, morat ćemo priznati da nam se često postavilo pitanje: Jesu li to ljudi? Kako su mogli? Zaboravljaju li da su i drugi ljudi? Ponižavajući druge, ne znaju li da ponižavaju i sebe? Nismo mogli razumjeti iz kojeg se horizonta shvaćanja nekome čini opravdano zlostavljanje drugih ljudi.

Ako dolazi do proganjanja, zlostavljanja i rata među ljudima, očito je da slika o čovjeku kod nekoga nije dobro složena. Može li se u svemu okriviti volju, a razum ostaviti nedužnim? Je li njegova tromost u pitanju? Ili je, ipak, kriva ona volja za moći, pobuna protiv ograničenja i istine svojega vlastitog bića i dostojanstva?

Nekad nije lako ni među kršćanima misliti da ljudi koji ponižavaju druge najprije sebe ponižavaju, jer svoj rod ponižavaju, izokreću ljudskost i srozavaju je na privid. Svi su htjeli svoje motive pokazati plemenitima.

Ipak, ako čovjek može biti kriv, ako ima *dominium* nad svojim činima, ako on djeluje, a ne ako mu se neovisno o njemu ili s njim nešto događa, onda ima dostojanstvo – jer ima slobodu, jer ima volju, jer ima razum, jer ima osobnost, jer ima svoj »ja«. Ako pak ima dostojanstvo, ne smije ga se ponižavati. Ako se hoće ostati dostojanstven i dosljedan čovjek, valjalo bi se vladati kako odgovara razumskoj ljudskoj naravi i valjalo bi priznati drugoga istorodnim, rođakom, bratom, što uopće ne umanjuje zahtjev savjesti da se i u obrani bude vrlo razuman. Temeljna nelogičnost ljudi našeg doba je u nepriznavanju drugima onoga što sebi (pojedinaac, skupina ili narod) drže neotuđivim. Dok se ona ne nadvlada, ljudsko dostojanstvo bit će u opasnosti.

Zusammenfassung

Im Referat über die »Unverletzbarkeit der Menschenwürde in allen politischen Ereignissen« wird der Begriff und die Problematik der Menschenwürde behandelt. Das Problem ist alt: seit Platos Zeiten über Pico della Mirandola und Kant reicht es mit wachsender Aktualität bis zu uns. In seiner philosophischen Analyse zeigt der Autor, dass es dem Menschen nicht möglich ist, aufgrund der Autonomie und Selbstbegründung die Menschenwürde sich selbst und den anderen zu garantieren. Denn die neuzeitliche Absolutsetzung des Menschen relativiert doch den Menschen selbst, insofern er auf die Anerkennung der anderen angewiesen ist; volle Autonomie enturzelt ihn von seinem Grund. Menschenwürde bleibt unverletzt nur, indem man den Menschen in seiner Relation zu Gott und zu den Mitmenschen denkt und anerkennt. Je mehr er auf diesem Wege zur Vollendung fortschreitet, desto autonomer ist er und desto grösser ist seine Gottähnlichkeit; je näher er zu Got kommt, desto vollkommener ist seine Existenzweise.